

VIII. SZÓKÉSZLETTÖRTÉNET

SZÓKÉSZLETTÖRTÉNET

Írta: Surányi Anna

A magyar nyelv története során számos külső hatás érte, például megváltozott földrajzi és természeti körülmények, életmódbeli és műveltségi változások, érintkezések más népekkel. Erre a nyelv részrendszerei közül a szókészlet reagál a legérzékenyebben, a fogalmi változásokkal járó társadalmi változások elsőként a szókincs módosulásaiban figyelhetők meg. A szavak művelődéstörténeti lenyomatok: például a keresztény vallásosság szókincse akkor jelenik meg a magyarban, amikor felvesszük a kereszténységet. A szókészlet vizsgálatában mindezeket a változásokat nyomon lehet érni.

1. Alapnyelvi eredetű szókészlet

A magyar nyelv legrégebbi elemei az uráli, finnugor vagy ugor alapnyelvből származó szavak. A szókészlet legfontosabb, központi része az alapnyelvi, amely kb. 700 szót jelent. Ezekből pedig képzéssel vagy összetétellel rengeteg új szó keletkezik a magyar nyelv későbbi élete során.

Alapvető tárgyfogalmak, cselekvések és tulajdonságok megnevezései tartoznak az alapnyelvi szókincsbe. Főnevek közül például természeti nevek (pl. *fa*, *felhő*, *víz*), testrésznevek (pl. *fej*, *kéz*, *szem*), rokonságnevek (pl. *anya*, *apa*, *meny*), a táplálkozás szavai (pl. *méz*, *lé*, *vaj*), eszközök nevei és anyagnevek (pl. *kő*, *vas*, *fűrő*), a hiedelemvilág szavai (pl. *lélek*, *átok*, *tálto*), vadászat és halászat szavai (pl. *nyíl*, *nyúl*, *hal*), a lakás és ruházkodás szavai (pl. *ház*, *(ruha)ujj*, *ágy*). Alapnyelvi egy-egy alapvető igék (pl. *él*, *ad*, *tud*), melléknévek (pl. *nagy*, *agg*, *új*), számnevek (pl. *három*, *hat*, *száz*), névmástövek (pl. *én*, *ez*, *itt*), és határozószók (pl. *át*, *fel*, *ki*).

2. Idegen eredetű szókészlet

Jövevényszó minden más nyelvből átvett, az átvevő nyelvben meghonosodott szó, amely esetében meg tudjuk határozni a közvetlen átadó nyelvet, – szemben a nemzetközi műveltségsszókkal, ahol pedig sok nyelv játszik szerepet egy adott szó közvetítésében. A szó beilleszkedését írásmódja és hangalakjának, jelentésének megváltozása, valamint a szóalkotási műveletekbe való bekapcsolódása is jelezheti. A magyar nyelvben öt nagyobb család nyelveiből származnak: iráni, török, szláv, germán, román (vagyis latin és újlatin).

Iráni eredetű szavaink alapvető tárgyakat, fogalmakat jelölnek (pl. *tej, vám, vásár, tíz, ezer*). Két szó (*híd, asszony*) attól a Magyarországra települt alán népcsoporttól ered, amelyet ma a jásznak nevezünk.

Török nyelvekből három korszakban kerültek a magyarba jövevényszavak: az 5. sz.-tól 9. sz.-ig, az Árpád-korban és az oszmán török hódoltság alatt.

A legjelentősebb ezek közül az 5. sz.-tól 9. sz.-ig tartó ótörök hatás: a magyarság szókinése megkétszereződött ebben az időszakban. Sokféle fogalmi csoportba tartozó szó került ekkor a magyarba, ami bizonyítéka a mély gazdasági, társadalmi, szellemi befolyásnak. Találunk példát az állattartás (pl. *bika, disznó*), földművelés (pl. *alma, búza, bor, eke*), lakóhely (pl. *bölcső, kapu, sátor*), mesterségek (pl. *ács, szűcs*), öltözködés (pl. *bársony, csat, gyöngy*), társadalmi-szellemi élet (pl. *betű, gyón* (eredeti jelentése: 'vádol'), *gyász*), természeti jelenségek, állatok, növények (pl. *árok, béka, sár, sólyom*), testrészek (pl. *boka, gyomor, kar*), tulajdonságok (pl. *apró, bátor, kicsi, kék*) fogalmi csoportjaiból származó szavakra.

Az Árpád-korban átvett néhány török jövevényszó a Magyarországon letelepedett besenyő és kun népektől származik (pl. *balta, csősz, dara, kalauz* (eredeti jelentése: 'útmutató'), *komondor, kuvasz, szúnyog*).

Az oszmán török hódoltság alatt a történelmi helyzethez képest kevés szó átvételére került sor. Ezek az öltözködés (pl. *dolmány, papucs, zseb*), használati tárgyak (pl. *dívány, kazán, kefe*), étkezés (pl. *bogrács, kávé, pite*) szavai.

A honfoglalás utáni két évszázadban a legerősebb hatással a **szláv** van a magyarra. Többféle fogalmi csoportból származnak szláv eredetű jövevényszavak, ezek közül a legfontosabbak a letelepedett életmódhoz tartozó, földműveléssel-állattenyésztéssel, illetve kereszténységgel összefüggő szavak. Találunk példákat az alábbi fogalmi kategóriákra: társadalom, államélet (pl. *király, pénz, paraszt*), kereszténység (pl. *kereszt, pap, szent*), mezőgazdaság (pl. *abrak, gabona, kakas*), mesterségek (pl. *kalapács, kovács, takács*), ház és ételkészítés (pl. *ablak, asztal, ebéd, konyha*), növények (pl. *barack, málna, szilva*), vadon élő állatok (pl. *csuka, medve, szarka*), népnevek (pl. *bolgár, lengyel, német*), tulajdonságok (pl. *béna, bolond, drága*), cselekvések (pl. *kapál, keresztel, parancsol*).

A **német** nyelv az államalapítástól kezdve szoros kapcsolatban áll a magyarral. Német eredetű jövevényszavak közé tartoznak például az udvari élet, katonaság (pl. *cél, herceg, torony*), céhek, városi élet (pl. *pék, polgár, rajzol*), társadalmi élet (pl. *dáma, farsang, lakáj, tánc*), divat, ruházat (pl. *paróka, zokni*), konyha (pl. *nokedli, gríz, pucol*) szavai, valamint tulajdonságok (pl. *barna, fals, rőt*), kultúrnövények (pl. *krumpli, karfiol, karalábé*) szavai.

A **latin** a 10. sz. végétől egyházi, oktatási, államigazgatási közegben kap kiemelkedő helyet. Latinból erednek a vallás (pl. *angyal, mise, oltár*), oktatás (pl. *ceruza, iskola, kréta*), jog és politika (pl. *konfliktus, kongresszus, testamentum*) egyes szavai, illetve növények és állatok nevei (pl. *akác, cet, citrom, pálma*), orvosi szavak (pl. *kólika, kúra, patika*) és hónapnevek (pl. *szeptember, október, november*).

Az újlatin nyelvek közül a legnagyobb hatású az **olasz** volt a magyarra (pl. *pajzs, ária, karnevál, piac, füge, mandula, kagyló, torta, lakat*), de a **francia** nyelvből (pl. *címer, furmint, paraj, bizsu, rím, bizsu*) és a **spanyolból** (pl. *pepita, aligátor, lasszó*) is származnak jövevényszavaink. A **román** a magyar köznyelvre erdélyi magyar nyelvjárásokon keresztül hatott (pl. *pulya* 'gyerek', *árdé* 'paprika', *málé* 'kukorica')

Angolból a földrajzi távolság miatt a 19. sz. közepéig alig kerültek szavak a magyarba. A reformkortól kezdve alakultak szorosabb kapcsolatai a magyarnak az angol nyelvvel, amikor Anglia az európai politikai és gazdasági fejlődés mintaállamává vált; ebből az időszakból származó átvétel például: *dendi* 'világfi', *makadám, komfort*. Az amerikai angol térhódítása inkább a 20. század kezdetétől számottevő: ide sorolhatók a sport szavai (pl. *tréner, box, dopping*), szórakozás és szabadidő szókincse (pl. *film, bridzs, póker*), az üzleti élet terminológiája (pl. *import, infláció, csekk*). Igazán jelentős hatást ugyanakkor az 1970-80-as évek óta gyakorol a magyar nyelvre az angol; a televízió és az internetnek köszönhetően ma a legtöbb új jövevényszavunk az angolból származik (pl. *bikini, klikkel, menedzser*).

A magyarországi cigány és zsidó kisebbségek is hatnak a magyar köznyelvre: számos **cigány** (pl. *gizda, duma, csaj, csávó, séró, piál, kajál, lóvé, csóró, verda*) és **jiddis** jövevényszavakkal (pl. *kóser, sóher, mázli, majré*) is találkozhatunk benne. Ezek a szavak gyakran válnak az argó, szleng szókincsének részévé.

A **vándorszók olyan szavak**, amelyek közvetlen népi és nyelvi érintkezés – például kereskedelem, hadviselés, egyház – révén, gyakran a jelölt műveltségelemmel együtt (tárggyal, eljárással, újítással), szóbeli közvetítéssel kerültek egyik nyelvből a másikba, olykor számottevően módosult alakban. Például: *majom, papagáj, tárkony*. Végig tudjuk vezetni, hogy merre vezetett az útjuk az elterjedésük során: így például a *gyöngy* szó az ótörökön keresztül a kínaiból került a magyarba.

A **nemzetközi szavak** olyan, használatában a nyelvek újabb kori történetéhez köthető szavak, amelyek számos nyelvben hasonló alakban és azonos vagy hasonló jelentésben élnek. A tudomány és média révén terjedtek el; a vándorszavakkal ellentétben nem lehet

biztosan megállapítani, hogy mely nyelvből kerültek átvételre, nem lehet végigkövetni az útjukat. Például: *akusztika, telefon, mamut*.

A **tükörszavak** a jövevényszavak és belső keletkezésű szavak közti átmenetet képezik: nyelvi érintkezés, illetve egymásra hatás során az idegen eredetű szavak tartalmát és alaktani felépítését adják vissza spontán vagy tudatos szó szerinti fordítással. A fordítás lehet részleges, vagyis **részfordítás** – például: német *Thunfisch* > magyar *tonhal*), illetve lehet származékszó szerkezetű, vagyis **tüköralakzat** – például: német *ausgiebig* > magyar *kiadós*.

Ugyanúgy, ahogy a **magyar** számos idegen eredetű szóval gazdagodott története során, **maga is adott át szavakat** más, elsősorban környező nyelvekbe. Ilyen például a *város* (átvette: román, szerbhorvát, szlovén, albán), *beteg* (átvette: szlovén, szlovák, román), *bádóg* (átvette: ukrán, román), *bagó* (átvette: lengyel, román, szerbhorvát, szlovák). A *gulyás*, *csikós*, *huszár*, szavak a németben, franciában, olaszban, oroszban, angolban és spanyolban is meggyökeresedtek.

3. Belső keletkezésű szókészlet

A belső keletkezésű, tehát a nyelv önálló életében létrejött szavak alkotják a magyar szókészlet legnagyobb csoportját. Megkülönböztetünk szóteremtéssel és szóalkotással létrehozott szavakat.

A **szóteremtés**, vagyis egy teljesen új hangsor létrehozása a hangutánzó (pl. *búg, hörög, cic, hess, cseppen, nyávog, selypít, nyafog, füty, zörej*), illetve hangulatfestő (pl. *punnyad, bandukol, nyüzsög, sunyi, alamuszi, pipogya, tente*) szavaknál jellemző.

A **szóalkotás** jellemzően szóképzés (pl. *kéz > kezel, kézi; ló > lovász*) vagy szóösszetétel (pl. *istenadta, útlevel, adásvétel, hírnév, éjjel-nappal, miatyánk, lakcímkártya*) által történik. Ritkább szóalkotási módok a jel-és ragszilárdulás (pl. *hátsul, fent, gyalog, inkább*), szórövidülés és rövidítéses továbbképzés (pl. *látom > lám, talán > tán*), elvonás (pl. *kapál > kapa, vádol > vád*), szóhasadás (pl. *szarv ~ szaru, nevel ~ növel*), mozaikszó-alkotás (pl. *Eötvös Loránd Tudományegyetem > ELTE*).

A **nyelvújítás** a nyelv tudatos bővítése, gazdagítása, korszerűsítése, beavatkozás a nyelvbe a fejlesztés szándékával. Nyelvújítás alatt érthetjük magyar nyelvtörténetnek a 18. sz. utolsó harmada és 19. sz. első fele közötti szakaszában működő nyelvi mozgalmat is, amely – főként a szókincs bővítésével – tudatosan alakította a nyelvet társadalmi, tudományos, esztétikai okokból. A nyelvújítás mozgalma során a szóalkotások módja jellemzően szóképzés (pl. *alakít, fogyaszt, rosszall, dörej, üledék*), akár új képzők (pl. a

csárda szóból elvult *-da, -de*) alkalmazásával (pl. *cukrászda*). Találunk emellett példát szóösszetételre (pl. *ékszer, unokatestvér, jelszó*), szóelvonásra (pl. *cikk, gyár, tan*), nyelvjárási szavak köznyelvisítése (pl. *barangol, doboz, lóca*), régi, elavult szavak újrahasznosítása (pl. *aggastyán, év, lomb, szobor*) is. Nem minden nyelvújítási szó vált közkeletűvé, (pl. *élény* 'oxigén'; *változvány* 'változat'), amelynek oka lehetett például a bonyolultság. A nyelvújítás nem zárult le a 19. sz.-ban, a mai magyar nyelvben is keletkeznek tudatosan létrehozott szavak (pl. *cselgáncs, labdarúgás, bőrgyógyász, szívátültetés, számítógép, napelem*).

Ajánlott irodalom:

BENKŐ LORÁND szerk., 1967. *A magyar nyelv története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

BENŐ ATTILA – T. SZABÓ CSILLA szerk., 2016. *Az ember és a nyelv – térben és időben*.

Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.

FELADATOK

1. Egészítsd ki a táblázatot!

A korszak neve	Korszakhatár	Nyelvi hatások (példák)	Átvett szavak (min. 3 példa)
Ósmagyar kor	 –	iráni, ótörök	

	 – 1526		templom, unoka, iskola
Középmagyar kor	 –	német, török, olasz	
	 –	német, francia	
	 –		ímél, szoftver, fájl

2. Néhány magyar kutyafajta neve már régóta a magyar szókészlet része. Párosítsd össze a megfelelő fajtaneveket a megfelelő eredettel!

1. kuvasz:

A. A Qumandur kun törzs nevéből származik a megnevezés. Ebből alakult ki a *quman* 'kun' népnév. E kutyafajta a kunokkal érkezhetett hazánkba, a fajta nevének eredeti jelentése 'kun, kunok kutyája' volt. Később jelentésszűküléssel és hangváltozásokkal alakult ki a mai alakja és jelentése.

2. komondor:

B. A magyar nyelvbe nyugati szláv átvétellel **og#rb* alakban kerülhetett, ám a szlávba is jövevényszóként **kerülhetett**, feltehetően a törökből. Első feljegyzése 1193-ból származik, így ez a legkorábbról adatolható magyar kutyafajta.

3. agár:

C. A 18. századtól adatolható a név, feltehetően a felnémet *pudli* 'uszkár' szóból eredhet. Az uszkár szőre – amennyiben nem gondozták – becsomósodhatott, s így bundája miatt hasonlónak válhatott a mi kutyafajtánkhoz. Így névátvitellel kapta a fajta a nevét, ám maga a fajta feltehetően nagyobb múltra tekint vissza.

4. puli:

D. Bizonytalan eredetű, legvalószínűbb a török származtatás (l. kipcs. *qubis*). Kezdetben a keverék kutyákat nevezhették így, később a nagytestű házőrzőket hívhatták így, majd jelentésszűküléssel nyerte el mai értelmét.

3. Megadjuk néhány ma is élő szónak egy-egy korábbi jelentését. Írj egy rövid mesét a megadott címekhez úgy, hogy az összes szó szerepeljen a munkádban, mégpedig a korábbi jelentésével!

a) A részeges matróz balladája

<i>agyafűrt</i> 'örült' <i>ildomos</i> 'gyors, ügyes' <i>olvas</i> 'számol' <i>lakik</i> 'eszik-iszik, zabál' <i>marha</i> 'vagyon, kincs' <i>boldog</i> 'gazdag, erős' <i>bakfis</i> 'sütésre alkalmas hal'

b) Felszállottak a tehenek

<i>enyhít</i> 'megfűszerez' <i>édes</i> 'ízletes, finom' <i>divat</i> 'bőség' <i>fél</i> (fn.) 'társ' <i>fertő</i> 'disznók fürdőhelye, mocsár, láp' <i>pajzán</i> 'gályarab' <i>pulya</i> 'kicsiny, apró'

4. Válassz ki egy neked tetsző szót! (Javaslat: legyen főnév, és ne legyen összetett szó vagy frissen átvett jövevényszó. A választáshoz kérheted tanárod segítségét.) Könyvtárban vagy az interneten nézz utána, hogy egyes szótárak mit állapítanak meg a választott szavadról az alábbi szempontok szerint!

A szó jelentése

(Használhatod például: BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. Bp.; JUHÁSZ JÓZSEF – SZŐKE ISTVÁN – O. NAGY GÁBOR – KOVALOVSKY MIKLÓS szerk. 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Bp.; PUSZTAI FERENC főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Bp.;)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

A szó eredete

(Használhatod például: ZAICZ GÁBOR főszerk. 2006. *Etimológiai szótár*. Bp.; BÁRCZI GÉZA 1941. *Magyar szófejtő szótár*. Bp.; BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–III. Bp. + Mutató 1984.)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

A szó története (például: mikor fordult elő először írásban? Milyen alakváltozatokban tűnik fel nyelvemlékekben? Szerepel-e tulajdonnevekben?)

(Használhatod például: BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–III. Bp. + Mutató 1984.; HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája*. Bp.; KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* I–II. Bp.)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

5. Tudjuk, hogy amikor a magyarság valamilyen művelődéstörténeti tevékenységet átvett, megtanult egy másik néptől, akkor az ehhez kapcsolódó szavakat is átvette. Egy szócsalád eredete tehát árulkodik arról, egy-egy művelődéstörténeti tevékenységet kiktől tanultuk meg. Ennek alapján vond le a következtetéseket az alábbi szócsaládokból!

#műveltségváltás

Pl. német eredetű szócsalád: *polgár, soltész, cég, cégér*: a polgári, városi élet bizonyos szokásait a németektől vettük át.

a) Latin eredetű szócsalád: iskola, kréta, tábla

.....
.....
.....

b) Török eredetű szócsalád: ír, betű

.....
.....
.....

c) Szláv eredetű szócsalád: karácsony, keresztény, pap, zarándok

.....
.....
.....

d) Török eredetű szócsalád: disznó, ól, kecske, arat, búza, árpa, eke, sarló

.....
.....
.....

6. Az egyik oszlopban népneveket tüntettünk fel, a másik oszlopban a népnevek eredetét. Párosítsd össze, hogy melyik népnévnek melyik lehet az eredete!

#átadó nyelv

A. orosz:	1. A népnév szláv eredetű. Feltehetően a <i>n%om</i>— 'beszélni nem tudó' melléknévből (l. <i>néma</i>) alakult ki. A <i>*n%mbcb</i> népnév jelentése 'szlávul beszélni nem tudó > nem szláv > idegen'.
B. lengyel	2. A héber <i>Jāh•d#</i> törzsnévből ered, így a magyar szó összefüggésben áll a júdás és jiddis szóval is. Az átadónyelv valamelyik szláv nyelv lehetett.
C. olasz	3. Az ősszláv <i>*lido</i> 'irtványföld, szűzföld' szóból származik, a népnév jelentése 'irtványföldről, szűzföldről származó ember'. A magyarba a honfoglalás előtt kerülhetett az ószláv <i>*lidžan</i>— átvétellel.
D. zsidó	4. A népnév tulajdonnévi eredetű. <i>Novi Pazar</i> régi neve <i>Rasb</i> volt, s a későbbi forrásokban a város melletti vár neve <i>Rasa</i>, <i>Rascia</i> alakban tűnik fel. Az önálló országnak ez lett a központja, mivel pedig a magyarok politikai okok miatt gyakran jártak itt, először az országot nevezték el a várról, majd elvonással a népet is így nevezték.
E. rác	5. végsősoron a szláv <i>rus</i> 'északi germán, skandináv' szóból ered, ami a magyarba török közvetítéssel került át. (A törökben ez a hang nem állhatott szókezdő helyzetben, ezért tettek elé egy magánhangzót.)
F. német	6. Közvetlen forrása ismeretlen, talán a honfoglalás előtt vettük át <i>*tauti</i> vagy <i>*touti</i> alakban. Eleinte minden szláv nép megnevezésére szolgált, s csak később, jelentésszűküléssel szerezte meg a mai denotátumát.
G. tót	7. A török <i>*bälänäk</i> népnévre vezethető vissza, ami talán a török <i>*Bälä</i> személynév kicsinyítőképzős származéka. (E személynév <i>Becse</i> alakban honosodott meg a magyarban, amit több helynevünk is őriz: pl.: <i>Óbecse</i>, <i>Törökbecse</i>.)

H. besenyő

8. Eredete megegyezik az *oláh* népnévvel. Szláv közvetítéssel *vlach* formában került nyelvünkbe, az összlávban pedig még minden újlatin nép egységes megnevezése volt ez.

7. Az alábbi szavak mellett zárójelben a régebbi jelentéseit tüntettük fel. Döntsd el, hogy **pejorációról vagy ameliorációról** beszélhetünk!

- a) marha (vagyon, drágaság):
- b) néember (nő):
- c) kuvasz (korcs kutya):
- d) hölgy (nőstény):
- e) uzsora (kamat):
- f) huszár (rabló):

8. Képzeld el, hogy Petőfi Sándor nem esett el a segesvári csatában 1849-ben, hanem egy időgép beszippantotta és napjainkba repítette. Te találsz a költőre, és azt kell tapasztalnod, hogy sok olyan új szó került be a magyar nyelvészletbe, amit Petőfi már nem ismerhet.

a) Állíts össze egy tíz tételből álló listát olyan szavakból, amiket a költő nem ismerhet. Adj hozzájuk egy rövid magyarázatot is úgy, hogy ezt egy 19. századi ember is megérthesse:

Pl.: mobiltelefon: egy olyan eszköz, aminek használatával két, egymástól földrajzilag távol tartózkodó ember beszélgetni tud. Fülünkhöz emelve halljuk partnerünk hangját, s partnerünk is hallja, amit mi mondunk.

1. :

.....

.....

.....

2. :

.....

.....

.....

3. :

.....

.....

.....

4. :

.....

.....

.....

5. :

.....

.....

.....

6. :

.....

.....

.....

7. :

.....

.....

.....

8. :

.....

.....

.....

9. :

.....

.....

.....

10. :

.....

.....

.....

b) Mik azok a témák, amikről nem tudnátok elbeszélgetni Petőfivel szókészleti és történelmi okok miatt?

.....

.....

A black and white portrait of a young man with dark, wavy hair, a mustache, and a goatee. He is looking slightly to the left. He is wearing a dark, textured vest with a white shirt collar and a dark cravat. The vest has a series of buttons down the front. The background is light and textured.

9. A boszorkányokat korábban szépasszonyoknak is hívták.

.....

.....

.....

.....

.....

- Békatalp = vízbeugró-úszó

[illegible]

.....

.....

.....

.....

.....

10. Nézz utána az alábbi szavak eredeti jelentésének! Használd segítségül egy etimológiai szótárt (például a QR-kód mögött találhatóakat)!

Huncut:

Liba:

Pajkos:

Alkot:

Kacér:

Némber:

Szerelmes:

11. Tanulmányozd át alaposan a táblázatot, majd válaszolj a kérdésekre!
#alapnyelv #jövevényszó

1. táblázat: A származási kategóriák arányai

Forrás: GERSTNER KÁROLY 2018. Szókészlettörténet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk. *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta Kiadó, Budapest. 269.

	Ómagyar	Középmagyar	Mai magyar
Alapnyelvi örökség	30%	15%	8%
Jövevényszavak	10%	10%	7%
Belső keletkezésű	50%	65%	80%
Ismeretlen eredetű	10%	10%	5%

a) Azt gondolnánk, hogy a globalizmus okán jelentősen megnövekedtek az idegen – ma már főleg angol – eredetű szavak a szókincsünkben. A táblázat szerint azonban a jövevényszavak százalékos aránya csökkent. Felfedezhetünk-e ebben ellentmondást? Mi lehet ennek az oka a százalékarányos csökkenésnek?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

b) Miért csökkent az alapnyelvi örökég szavainak százalékos aránya ilyen jelentősen a nyelvünkben?

.....
.....
.....
.....

c) Miért csökkenhetett az ismeretlen eredetű szavak százalékos aránya a felére?

.....
.....
.....
.....

12. Döntsd el, hogy az alábbi változások milyen változástípusba sorolhatók!

1. Az alakja megváltozott, de a jelentése megmaradt.
2. Az alakja megmaradt, de a jelentése megváltozott.
3. Az alakja és a jelentése is megváltozott.

A) vásárnap > vasárnap:	
B) kuruc 'keresztes' > kuruc:	
C) farkas állat > farkas:	
D) wimáddzsomuk 'imádkozzunk' > imádjunk:	
E) *wete 'öt' > öt:	
F) erdő 'frissen ültetett erdő' > erdő:	
G) hölgy 'hermelin' > hölgy:	
H) utu > út:	
I) kerek 'erdő' > kerek:	

13. Alább versek címeit láthatod. A címben feltűnő egyik szó jelentésének megadjuk egy korábbi vagy újabb jelentését. Ennek alapján értelmezd újra a verset, fogalmazd meg **röviden**, hogy az új jelentésű cím alapján miről szólna!

Szorgalmi feladatok: **nézz utána**, hogy a megadott jelentések hol és mikor voltak használatban! Az új jelentésű cím alapján írd át a verset egy saját, rövid verssé!

a) Juhász Gyula: A korona
korona 'koronavírus'

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

b) József Attila: A város peremén
város 'erődítményekkel körülvett vár'

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

c) Babits Mihály: Ballada Irisz fátyoláról
fátyol 'vékony zsírréteg a disznó belében'

.....

.....

.....

.....

.....

.....
.....

d) Kölcsey Ferenc: Rákos
rákos 'daganatos'

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

e) Arany János: Mint egy alélt vándor...
alélt 'megbetegedett, magát rosszul érző'

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

f) Petőfi Sándor: Anyám tyúkja
tyúk 'kényeskedő lány'

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....

14. a) Kösd össze a jövevényszavakat a megfelelő átvett nyelvvel! Vigyázz, mert két szó kakukktójás!

b) A két kakukktójást milyen szócsoporthoz tudod azonosítani (alapszó/jövevényszó)? Válaszodat indokold!

#jövevényszó #átvett nyelv #alapszó

szűnyeg	ótörök
vers	jász
sólet	szláv
csütörtök	német
csillag	francia
sztár	angol
zsúr	cigány
asszony	olasz
hobbi	jiddis
borsó	latin
csaj	
tánc	
karácsony	
iskola	
szalámi	
ház	

15. Fejtsd meg, mit jelenthetnek az alábbi archaizmusok!

fűszerzet:

tébolyda:

császárlat:

másvalzengő:

leend:

rengő:

16. Mely jövevényszavaink erednek az alábbi idegennyelvi szavakból?

#jövevényszó

a)

1. pamuk:

2. castello:

3. kral:

4. schola:

5. dilmaç:

6. büjü-csü:

7. polata:

b)

1. pojata:

2. brščan:

3. vaschang:

4. tasca:

5. angelus:

6. baszargan:

7. clinche:

c)

1. cimier:

2. tivuk:

3. barcsin:

4. tonja:

5. missa:
6. truffa:
7. schraz:

d)

1. blazer:
2. mojre:
3. mayonnaise:
4. majmún:
5. paves:
6. pajdaş:
7. malina:

17. Olvasd el Ovidius Aesacos c. történetét a Metamorphosesből, majd oldd meg a feladatot!

A bűvármadár története

Aesacos Priamos trójai király fia volt, Hector féltestvére. Aesacos nem szeretett Trójában tartózkodni, az udvartól visszavonultan élt félreeső hegyeken, erdőkön, mezőkön. Egyszer megpillantotta a haját szárítgató Hesperiat. Aesacos üldözni kezdi szerelmével a gyönyörű nimfát, aki riadtan menekül a trójai ifjú elől, s ahogy menekül a mezőn, egy mérgeskígyóba lép, az pedig megmarja a lábát. A méregtől Hesperia meghal, Aesacos pedig sírva öleli a halott lányt:

– „Jaj, bánom, bánom az üzést! / Ettől nem féltem, nem akartam ilyen diadalmat. / Rád a halált ketten hoztuk, te szegény: hisz a kígyó / adta sebed, de okát magam én! Az enyém a nagyobb bűn, / hát a halálodhoz vigaszul járuljon a vesztém” – mondta Aesacos.

A trójai fiú elhatározza, hogy öngyilkos lesz bánatában. Rohan a szikla felé, le is ugrik a mélységbe, ám az ugrás közben meglátja Tethys, megsajnálja, s madárrá változtatja, hogy túlélhesse. Kinőttek hát a szárnyai, madárrá vált, ám a szíve továbbra is fájt a szerelemtől és a bánattól.

„Így hát rögtön amint új szárnyát érzi a vállán, / fölrepül és ismét hab alá buktatja a testét. / Toll könnyít meg esést: dühös Aesacos, újra a mélybe / mártja magát, a halál útjára törekszik örökkön. / Már lefogyott epedésében, lábszára kinyúlott, / és nyaka is megnyúlt, feje messze a törzse fölött van; / árva madár, kire csak bú vár, bűvik, neve bűvár.”

(Az idézett részleteket fordította: Devecseri Gábor)

A ravasz szó jelentése az ómagyar korban 'róka' volt. A ravasz tehát egy állatot megnevező főnév volt, ám idővel a furfangos, ravasz emberek jelzője lett, így melléknévvé alakult (ahogyan pl. ma is használjuk a *disznó* szót jelzőként, emberekre vonatkoztatva).

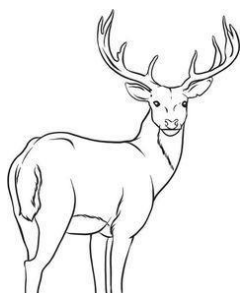
Írj **egy** Aesacos-történethez hasonló átváltozástörténetet, amiben megmagyarázod, hogyan alakult ki a *ravasz* 'róka' főnévből a mai értelemben vett *ravasz* melléknév!

18. Párosítsd a fogalmakat a definíciókkal!

#elemszilárdulás #jövevényszó

1. hangutánzó szók	2. jel- és ragszilárdulás	3. népetimológia
4. jövevényszavak	5. elvonás	6. szóösszetétel

- A. A(z) más nyelvekből átvett szavak, melyek időközben hangtanilag és alaktanilag igazodtak a magyar nyelvhez.
- B. A(z) gyakori szóalkotási módszer eredménye, belső keletkezési szavakat hoz létre. Több meglévő elem összekapcsolásával hozunk így létre egy-egy új lexémát.
- C. a szófejlődésnek az a formája, amikor egy idegenből átvett szót a naiv beszélők úgy alakítanak át, hogy az a maguk nyelvén is értelmes legyen.
- D. Ha egy adott szó végén valamilyen képzőt érez a nyelvhasználó, és ezt a – vélt vagy valós – képzőt levágja, akkor e rövidült alakkal új szó jön létre. Ez a módszer a(z)
- E. A(z) emberi, állati vagy természeti hangjelenségek imitálásával jönnek létre.
- F. Ha egy szó valamilyen toldalékmorfémával lesz ellátva, és a toldalékkal **lexikalizálódik**, akkor-ról/-ről beszélhetünk.

19. Tudjuk, hogy a *farkas* fajnév egy 'farokkal rendelkező' jelentésű melléknévből származik, a *szarvas* fajnév pedig egy 'szarvakkal rendelkező' jelentésű **mfelléknévből**. Mindazonáltal más állatoknak is volt farkuk és szarvuk. **Mit gondolsz**, miért éppen ennek a két állatnak a neve származik körülírásból?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

20. A terminológia szaknyelvi szókincset jelent, egy tárgykör, tudományág sajátos szókincsének az összességét. Neked mi a kedvenc hobbid, szabadidős tevékenységed? Gyűjts össze ezzel kapcsolatos szavakat **(min. 5)!**

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

22. Alább olyan szavakkal találkozhatok, melyek szóalkotással keletkeztek; a megadott etimológiák alapján dönts el, hogy szóösszetételről vagy szóképzésről van szó!

1. Ember: az *em-* 'nő' és a *-beri* 'férj' szó kapcsolatából tevődhet össze. Az előtag *em-* alakja ma is megtalálható az *emlő*, *emse* és *Emőke* szavakban. Az utótag *-eri* alakja a *magyar* népnévben is megtalálható 'férj' jelentéssel.

Megoldás:.....

2. Idétlen: Az *idő* főnévnek vagy egy *idé-* töváltozata (l. pl. *idén*). Ehhez a töváltozathoz járult egy *-tlen* fosztóképző. A régi időkben ugyanis ha egy kisbaba koraszülött volt, azaz idő előtt született, akkor a még fejletlenebb orvostudomány miatt gyakran mentálisan sérült lett a gyermek. Így hát az idő előtt született, azaz az idétlen gyermekek, emberek voltak a falu bolondjai.

Megoldás:.....

3. Ünnepe: a török eredetű *id* 'szent, magasztos' előtag kapcsolódott a magyar *nap* szóhoz. Az *idnap* alakban a *d* hasonult az *n* hanghoz, az *a* hang pedig – a magánhangzó-harmónia miatt – *e* hanggá változott. Nyelvjárásokban még ma is használatos az *innepe* alak.

Megoldás:.....

4. Magyar: a *m#}i<* (tisztázatlan jelentés, talán 'a **mő©-frátriához** tartozás jelölése, vagy egy mitikus őse neve, esteleg hős, harcos', ehhez járult hozzá az *eri* 'férj, férfi' szó. Később *madzser*, ami a magánhangzó-harmónia miatt kétirányba változik: létrejön a Megyer mint törzsnév, valamint a magyar mint népnév.

Megoldás:.....

23. A hagyomány szerint a honfoglalás során a magyarság két részre szakadt: a nagyobbik fele elindult a Kárpát-medence felé és tulajdonába vette ezt a földet, a kisebbik fele azonban Magna Hungariában maradt. Julianus barát társaival 1235-ben elindult az őshazában maradt magyarok felkeresésére, és a klasszikus történetírás szerint megtalálta őket. (Ma ez már vitatott.) A feljegyzések szerint Julianus könnyedén el tudott beszélgetni a kint talált magyarokkal.

a) A feljegyzések szerint Julianus barát alaposan elbeszélgetett velük a kereszténységről, ők pedig mindent megértettek. Vajon lehetséges ez? Válaszodat indokold!

....., mert

.....

b) Milyen nyelvi korlátokkal kellett megküzdeniük a távoli magyaroknak és Julianus barátoknak?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

c) Mik azok a témák, amikről Julianus barát és magyarjai valószínűleg nem tudtak párbeszédet folytatni?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

d) Írj egy levelet a domonkos rendnek Julianus barát nevében, és számolj be arról, hogy mi mindent találtál keleten, milyen szokások szerint élnek az őshazában maradt magyarok, mit esznek, hogyan élnek és hogyan beszélnek!

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

a) Gyűjts olyan (akár saját) neologizmusokat, amelyek nem szerepelnek a listán, de te szoktad őket használni!

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

b) Alkoss 3 neologizmust bármilyen témával kapcsolatban!

.....

.....

.....

.....

.....

.....

26. Olvasd el figyelmesen az alábbi, BESSENYEI GYÖRGY Magyarország című röpiratából származó idézetet! Napjainkban érvényes-e még ez a gondolat? Írj egy érvelő fogalmazást úgy, hogy állást foglalsz ellene vagy mellette! Fogalmazásod minimum három érvet tartalmazzon!

„Jegyezd meg e’ nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbissán egy Nemzet sem tehetette addig magájévé a’ böltsességet, mélységet, valameddig a’ tudományokat, a maga anya nyelvébe bé nem húzta. **Minden Nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.**”

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

27. Egészítsd ki a mondatokat az alábbi szavakkal!

a) elvonás b) szóképzés c) szóösszetétel d) szóösszerántás

1. A(z) egy olyan szóalkotási mód, aminek során egy már meglévő szóból a képzővel új szót teremthetünk.
2. A(z) egy olyan szóalkotási mód, aminek során általában az egyik szó elejének és a másik szó végének összetételéből jön létre egy új szó.
3. A(z) egy olyan szóalkotási mód, aminek során két (vagy több) teljes szó kapcsolatából egy új szó jön létre.
4.-ról/-ről akkor beszélhetünk, ha a nyelvhasználó a szó végében egy toldalékot fedez fel akkor is, ha az sosem volt az. A toldaléknak vélt szóvéget elhagyja, így hozván létre egy új szót.

28. Tapasztalhatók-e napjainkban nyelvújításjellegű törekvések, illetve ekörül kialakult viták? Keress ilyenekre néhány példát akár a televízióban, rádióban, valamint különböző internetes oldalakon (közösségi média, vlogok, blogok, fórumok)! #nyelvújítás

1.

.....

.

2.

.....

.

3.

.....

.

4.

.....

.

5.

.....

.

29. Döntsd el az alábbi állításokról, hogy igazak-e (I) vagy hamisak (H)!

1. Kazinczy Ferenc előtt nem volt nyelvújítás.
2. Az ortológusok nem alkottak új szavakat.
3. Az ortológus-neológus vita a Tövises és virágok epigrammagyűjtemény következtében robbant ki.
4. A nyelvújítás egyik eszköze a szóösszerántás.
5. Már az ómagyar korban, az első bibliafordítások következtében is volt tudatos nyelvújítás.
6. Mára már minden nyelvújítási szó elavult, kihalt.
.....
7. A *higany* egy szóösszerántással létrejött szó.
8. Az ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél című művet Kazinczy Ferenc írta.
9. A Mondolat Kazinczy Ferenc megszégyenítése céljából íródott.
10. Bessenyei György szerint minden tudós csak az anyanyelvén válhat tudóssá.

30. Karikázd be az alábbi versben a nyelvújítási szavakat! Segítségül használd A magyar nyelvújítás szótárát!

József Attila: Én nem tudtam

Én úgy hallgattam mindig, mint mesét
a bűnről szóló tanítást. Utána
nevettem is - mily ostoba beszéd!
Bűnről fecseg, ki cselekedni gyáva!

Én nem tudtam, hogy annyi szörnyűség
barlangja szivem. Azt hittem, mamája
ringatja úgy elalvó gyermekét,
ahogy dobogva álmaikat kínálja.

Most már tudom. E rebbentő igazság
nagy fényében az eredendő gazság
szivemben, mint ravatal, feketül.

S ha én nem szólnék, kinyögné a szájam:
bár lennétek ily bűnösök mindnyájan,
hogy ne maradjak egész egyedül.

31. Húzd alá a kakukktójást az alábbi sorokban! Döntésedet indokold is meg!

a) szellet szemüveg császárlat hangoslat

Indoklás:

.....

b) öltöny verseny gyümölcskosár bankár

Indoklás:

.....

c) lajhár másvalzengő alája-vettetet

Indoklás:

.....

d) szemész mancs becsvágy beszély

Indoklás:

.....

e) cím cikk csőr gép

Indoklás:

.....

32. Az alábbi kémiai elemeket mind magyarították a nyelvújítás során.

a) Párosítsd a kémiai elemek mai neveit a nyelvújítási nevekkal! A mai nevek oszlopában egy kakukktojás található, aminek neve a nyelvújítás során keletkezett, és – a többi elnevezéssel ellentétben – túlélte a további módosításokat. Karikázd be a kakukktojást!

1. hidrogén

A. szikeny

2. oxigén

B. savító

3. nátrium

C. vízi matéria

4. urán

D. fullasztó

5. kalcium

E. mészeny

6. higany

F. sárgány

7. nitrogén

G. bórany

8. bór

b) Mit gondolsz, miért cserélték le az elemnevek nyelvújítási változatait a ma használt alakjukra?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

33. Kazinczy Ferenc levélregény-fordításának két változatából emeltük ki egy-egy egymásnak megfelelő részletet. Olvasd el mindkettőt figyelmesen!

Bácsmegyeynek össze-szedett levelei (1789)	Bácsmegyeynek gyötrelmei (1816)
BÁCSMEGYEY – MAROSYHOZ. <i>Buda, Ápr. 11dikén.</i> Akarom, nem akarom, a' Bátyámhoz kell mennem. Egygy általjában parantsolja azt. Az a' commája levelemnek, hogy úgy is eléggé szerentsétlen vagyok, szemébe tűnt, 's hozzá kell mennem, el kell beszélnem, szerentsétlenségem miben áll, 's ő minden ki-telhetőkben segítségemre lessz. Millyen forrón szeret engem az az ember! mint érzi azt mind úgy, a' mi rajtam történt, mintha rajta történt volna! – Be derék portéka az emberi szív, Marosy, ha a' sok egyengetéssel el nem rontják. De ha erőltetni akarod, úgy jársz vele, mint az érlelt <i>gyümöltsel</i>. A' Teremtő azt, a' mi érlelésére szükséges, már belé rejtette abba a' földbe, a' melybe ülteted; 's hidd-el, annál jobb ízű, annál tökéletesebb a' <i>gyümölts</i>, mennél kevesebbet erőltetted. Nézz-el egygy falusi lyánykát, a' ki távol minden sokaságtól, magában nő-fel, – mészoda édes ártatlanság, mészoda szent feddhetetlen tisztaság mosollyog szemeiből! mészoda természeti kellemetesség van minden tselekedetiben! Szívünk' piperés formálása igen gyakran vál hernyóvá, mely a' leg-szebb virágot is meg-eszi, 's a' nevededő gyümöltsbe is <i>bé-rágt</i>a magát.	BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ. <i>Buda, April. 11d.</i> Az Onkelem parancsolja hogy hozzá menjek-ki. Felakadt e' kifejezésemen „úgy is elég szerencsétlen vagyok,” 's azt kívánja hogy tudassam vele bajomat, 's ő segíteni fog. – Melly határtalanul szeret engem ez a' tiszteletet-érdemlő ember! mint érzi, mintha egyenesen magát bántaná valami engem ér! – Melly derék portéka az emberi szív, ha az idéltlen egyengetések által el nem rontatott! De ha erőltetni akarod, úgy jársz vele mint az érlelt <i>gyümölccsel</i>. A' természet' nagy alkotója mind belé nyomta azt az anyagamellybe ülteted a' fát, a' mi a' <i>gyümölcs</i>' megérlelésére szükséges, 's termése annál ízletesbb lesz, minél kevesebb mesterkéltszkörülte. Ám nézzd a' leányt, ki, távol a' városi sokaságtól, magának hagyva nevededik falun, egygy bölcs és gondos anya' szemei előtt; melly ártatlanság, a' melly szent feddtelenség 'sszínetlen rény mosolyg neki szemeiből, melly természeti kellem vagyon mozdúlatain, minden cselekedetén. – szívünknek piperés formálása egygy bizonyos és józan értelemben, gyakorta rontó főreggé vál, melly a' legkecsegtetőbb virúlmányt is elemészti, melly magát a' legteljesbb gyümölcsbe is <i>berágt</i>a.

a) Vedd szemügyre a félkövérrel jelölt eltéréseket. Állapítsd meg, hogy a nyelvújításhoz kötődő megoldásokban milyen szóalkotási módok figyelhetők meg!

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

b) A dőlttel kiemelt részletek alapján mutasd be a két változat helyesírása közötti különbségeket!

.....

.....

.....

.....

c) Újítsd tovább! Készítsd el a fenti levél harmadik változatát mai magyar nyelven!

c) Újítsd tovább! Készítsd el a fenti levél harmadik változatát mai magyar nyelven!

[illegible]

34. A Nemzeti Sport 1931-ben felhívást indított az olvasói körében, hogy magyarosítsák a sporthoz kötődő idegen szavakat, *Tessék magyar szavakat keresni a sport fogalmainak*

kifejezésére címmel. Képzeljük el, hogy a Magyar Tudományos Akadémia diákokat kér fel arra, hogy az alábbi szavakkal tegyék meg ugyanezt. Találj ki a szavakhoz magyar megfelelőket úgy, hogy az alábbi módszereket alkalmazod! Egy módszert csak egy szó újítására alkalmazhatsz!

#nyelvújítás #tükörfordítás

Szóképzés *-lat/-let* vagy *-zat/-zet* képzővel; szóképzés *-mány/-mény* vagy *-vány/-vény* képzővel; szóképzés *-ász/-ész* képzővel; szóképzés *-ék* képzővel; szóképzés *-adalom/-edelem* képzővel; szóképzés *any-/-eny* vagy *-ony/-öny* képzővel; szóképzés *-ár/-ér* képzővel; szóképzés *-ékony/-ékeny* képzővel; szóösszetétel *nyelv-* előtaggal; szóösszetétel *köz-* előtaggal; szóösszetétel *-tár* utótaggal; szóösszetétel *-szomszéd* utótaggal; szóösszerántás; nyelvjárási szó köznyelvivé tétele; tükörfordítás; magyarítás.

1. Facebook:
2. laptop:
3. gyros:
4. iPhone:
5. YouTube:
6. hotdog:
7. Instagram:
8. Netflix:
9. gameplay:
10. online:
11. Messenger:
12. hamburger:
13. teamspeak:
14. TikTok:
15. Tippmix:
16. Windows:

35. Mit jelenthetnek a megadott nyelvújítási szavak? Húzd alá a választ!

becsár: 1. megbecsült ártalom 2. becsült összeg 3. nagyrabecsült társadalom

[illegible]

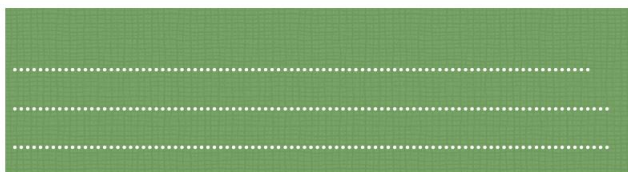
Neológ bisztró

Étlap

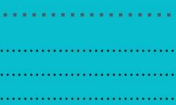
Az igazi reformkonyha

A séf mai ajánlata:

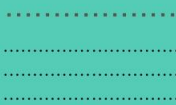

Deszertek:

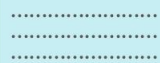
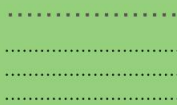
1

2

3

39. George Orwell híres regénye, az 1984 egy utópisztikus világot tár az olvasó elé, ennek a világnak pedig a hivatalos nyelve az újbeszél. Az újbeszél egy olyan mesterséges nyelv, ami az óbeszél 'rég (angol) nyelv' átdolgozott változata. Bár az újbeszél nem lehet függetleníteni a regényben ábrázolt elnyomó politikai rendszertől, módszeréről mégis meg lehet állapítani néhány fontos tulajdonságot. Így például, hogy a kiválasztott alapszavakat elemeire bontják, és ezen alapelemekkel – akár összetétellel – kívánnak kifejezni mindent. Ezzel a jelentések árnyalatait kívánták megszüntetni (pl. nincs *remek*, *fantasztikus*, *csodálatos*...stb., csak *jó* és *duplapluszjó* 'nagyon jó'). Ezzel a módszerrel a szókincs jelentős részét eltörölhetik.

a) Keresd néhány példát az újbeszél szavakra! Határozd meg a jelentésüket!

duplaplusznemjó: nagyon rossz

gondolatbűn: egy bűnös gondolat, vagy annak elképzelése, hogy megszegjük a törvényt

1. :

.....

2. :

.....

3. :

.....

4. :

.....

b) A regényben előforduló újbeszél szavak alapján hozz létre egy magyar újbeszél szólistát! Határozd meg az általad kitalált szavak jelentését is!

1. :

.....

2. :

.....

3. :

.....

4. :

.....

5. :

.....

6. :

.....

7. :

.....

8. :

.....

9. :

.....

10. :

.....

c) Ismerve a regény tartalmát, mit gondolsz, mi lehet a Nagy Testvér célja azzal, hogy drasztikusan átformálja a szókincset és megszünteti a jelentések árnyalatait? Nézz utána a Sapir–Whorf-hipotézisnek, és vedd össze ezzel a **jelenséget!**

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

40. Írj egy-egy rövid mesét a megadott címekhez úgy, hogy az összes kiemelt nyelvújítási szó szerepeljen a munkádban!

a) Piszkos Pityu gaztette

akolbulít 'eltávolít, kiközösít' irány 'stílus' varrány 'varrott anyag' posványosodni 'elkorcsosul' érdeemesíteni 'érdemmel ellátni' áldozár 'áldozó pap' kezdemény fogatkozásoz 'fogyatékos' forgékony 'mozgékony, ügyes mozgású'

b) A lusta macskák forradalma

főhadnagy viszontagolva 'kölesönösen' ragadékony étvágy örömlihegő 'örömtől lihegő' igérvény 'valami, ami meg lett ígérve' előérzés 'előérzet' félreismerni pálmaszilva 'datolya'

c) Köd előttem, köd utánam

párbaj érelem 'érték' eredmény vadór 'orvadász' elnyomorulni 'nyomorulttá válni' reggelni 'reggeledik' egylet 'egyesület' alkony álladalom 'állam' ismértelen 'ismeretlen'

[illegible]

Elavult szavak felújítása	Nyelvjárási szavak köznyelvivé tétele	Idegen szavak fordítása	Idegen szavak magyarítása

1. börtön; 2. bálna; 3. segéd; 4. anyag; 5. befolyás; 6. gúla; 7. bucka; 8. burgonya; 9. repkény; 10. hölgy; 11. Lipcse; 12. sanda; 13. silány; 14. hangulat; 15. rajong

43. Csoportosítsd az alábbi szavakat aszerint, ahogyan létrejöttek! Dolgozz Szily Kálmán A magyar nyelvújítás szótára alapján!

Szóképzés	Szóösszerántás	Szóelvonás	Szóösszetétel

1. labdac; 2. csőr; 3. szomj; 4. pír; 5. lég; 6. hőmérő; 7. családút; 8. ék; 9. falóra; 10. indok; 11. gyönyör; 12. szenvedély; 13. lég; 14. üzem; 15. alakít.

45. Jókai Mór az Egy magyar nábob végszavában beszél arról, hogy bár az új műszavaktól tartózkodik (ezért is érte gyakran az **archaizmus vádja), de a tudományos szakszavak megújítását kívánatosnak tartja:**

„(...) természetesen itt nem tudományos műszavakat s nem azoknak alkotóit értettem, mert azokat szeretem úgy, ahogy vannak; s szent borzalommal emelek kalapot a vegytani műszavak rejtelmes kongása előtt.”

Újíts te is tudományos szakszavakat! Találj ki új, magyaros szavakat az alábbi terminusokra úgy, hogy alkalmazd a nyelvújítási módszerekről tanultakat!

a) kémia

- 1. nátrium:
- 2. hélium:
- 3. fluor:
- 4. króm:
- 5. bróm:

b) matematika

- 1. algebra:
- 2. geometria:
- 3. statisztika:
- 4. konkáv:
- 5. origó:

c) biológia

- 1. baktérium:
- 2. aminosav:
- 3. cellulóz:
- 4. kitin:
- 5. mutáció:

d) nyelvészet és irodalomtudomány

- 1. anafora:
- 2. katafora:
- 3. metafora:
- 4. allegória:
- 5. szimbólum:

e) történelem

- 1. diaszpóra:
- 2. bolsevik:
- 3. defenztráció:
- 4. diktátor:
- 5. expanzív:

**f) Mit gondolsz, hasznos lenne ezeket a szakszavakat magyar szavakra cserélni?
Válaszodat indokold!**

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

MEGOLDÁSOK

VIII.1: a) Szúnyog: ótörök; vers: latin; sólet: jiddis; csütörtök: szláv; csillag: kakukktójas; sztár: angol; zsúr: francia; asszony: jász; hobbi: angol; borsó: ótörök; csaj: cigány; tánc: német; karácsony: szláv; iskola: latin; szalámi: olasz; ház: kakukktójas. b) A csillag szó belső keletkezésű magyar, a ház pedig finnugor alapnyelvi eredetű.

VIII.2: 1D; 2A; 3B; 4C.

VIII.5: a) Az iskola mint intézmény a kereszténység felvételével honosodott meg hazánkban; b) a honfoglalás előtt, a törökökkel való együttélés során tanulhattunk meg írni; c) szláv népek kezdték el a magyarokat a keresztény hitre téríteni; d) már a honfoglalás előtt, a törökökkel való együttélés során megismerkedhettek ősünk a földműveléssel és az állattartással, s más akkor is egyfajta félnomád életmódot élhettek.

VIII.6: A5; B3; C8; D2; E4; F1; G6; H7.

VIII.7: pejoráció, pejoráció, amelioráció, amelioráció, pejoráció, amelioráció.

VIII.9: a) A szépasszony szó jellemzően ártó, rosszindulatú természetfeletti lényre vonatkozott, aki a boszorkány és a tündér tulajdonságaival rendelkezhet. Azért kapott eufemisztikus nevet, nehogy megsértődjön, megharagudjon azokra, akik beszélnek róla.

VIII.10: *Huncut*: Német jövevényszó (*hundsut*), eredeti jelentése 'gyáva, alávaló ember, csaló, szélhámos, gazember, csirkefogó'. *Liba*: Származékszó a libák hívogatására, terelésére használt *lib* szóból. *Pajkos*: Ismeretlen eredetű, eredeti jelentése 'parázna, feslett életű, helytelenül viselkedő személy, pajzán magatartású'. *Alkot*: Az alapnyelvi *alk*-ból -t képzővel keletkezett származékszó. Az *al*-tő az ugor alapnyelvben 'összetesz' jelentéssel bírhatott. *Kacér*: A német *Ketzer* szó egy vallásos szekta neve volt, amit a latin *Cathari*-ből vettek, jelentése 'a tiszták'. A szekta ellenzői pejoratív értelemben használták a *katzer*, *ketzer* szót, innen az eredeti 'eretnek, bűnös' jelentése. *Néember*: A *nő* szó *né* alakváltozatából és az *ember* szóból álló szóösszetétel, ami eredeti jelentésében 'nőt, asszonyt' jelentett. *Szerelmes*: A *szer*- szócsaládba tartozó, metaforikus úton keletkezett származékszó, a *szer*- ugyanis régen igei, mégpedig 'csatlakozik, kapcsolódik valakihez' jelentéssel bírt.

VIII.11: a) Nincsen ellentmondás, hiszen attól, hogy a százalékarány csökken, még valóban sok angol eredetű szó épült a szókincsünkben. A százalékos csökkenés annak tudható be, hogy a belső keletkezésű szavak nagyobb számban gyarapodtak. b) Mert az alapnyelvi szókincs az ómagyar, a középmagyar és a mai magyarban már nem bővül. Az alapnyelvi szókincs legfeljebb az ugor alapnyelv felbomlásáig bővíthetett, onnantól már nem. Ezzel szemben jövevényszavak már épültek be a szókészletünkbe az érintett korokban, és a belső keletkezésű szavak száma is gyarapodott. c) Az ismeretlen eredetű szavakat javában az ősmagyar korra vagy azelőttre tehetjük, az ómagyar kortól már nem jellemző, hogy a beépült jövevényszavak eredetét ne tudjuk meghatározni. Az új jövevényszavak és a belső keletkezésű szavak szaporodásával az idegen eredetű szavak száma arányosan csökkent.

VIII.12: A3, B2, C3, D3, E1, F2, G2, H1, I2.

VIII.14: a) Szúnyog: ótörök; vers: latin; sólet: jiddis; csütörtök: szláv; csillag: kakukktójás; sztár: angol; zsúr: francia; asszony: jász; hobbi: angol; borsó: ótörök; csaj: cigány; tánc: német; karácsony: szláv; iskola: latin; szalámi: olasz; ház: kakukktójás. b) A csillag szó belső keletkezésű magyar, a ház pedig finnugor alapnyelvi eredetű.

VIII.15: Fűszer, elmeegógyintézet, uralkodás, mássalhangzó, lesz, bölcső.

VIII.16: a) 1. pamut; 2. kastély; 3. király; 4. iskola; 5. tolmács; 6. bölcs; 7. palota; b) 1. pajta; 2. borostyán; 3. farsang; 4. táska; 5. angyal; 6. boszorkány; 7. kilincs; c) 1. címer; 2. tyúk; 3. bársony; 4. tanya; 5. mise; 6. tréfa; 7. srác; d) 1. blézer; 2. majré; 3. majonéz; 4. majom; 5. pajzs; 6. pajtás; 7. málna.

VIII.18: A4; B6; C3; D5; E1; F2.

VIII.19: Mert vallási szempontból különösen fontos állatok voltak, totemállatoknak számítottak, s mint olyanoknak, nevük kiejtése tabu volt. Kellet, hogy legyen tehát saját nevük, azonban – mivel nem lehetett kiejteni – ezek kikoptak a szókészletből, és a körülírás állandósult az állatok megnevezésére.

VIII.22: 1. szóösszetétel; 2. szóképzés; 3. szóösszetétel; 4. szóösszetétel.

VIII.24: a) Nem, mert a magyarok a honfoglalás előtt, tehát a kereszténység felvétele előtt szakadtak szét, így a kint rekedt magyarok szókészletéből hiányoznak a kereszténységhez köthető szavak. b) Hangtörténeti változások, rendszertani, morfológiai változások, a szókészlet változása. c) Kereszténység, feudalizmus, európai politikai viszonyok, magyar politikai viszonyok, Európából importált kulturális és társadalmi tényezőkről...stb.

VIII.27: 1b, 2d, 3c, 4a.

VIII.28: Pl.: szószátyár műsor, különböző nyelvvideológiákban gazdag facebookos csoportok... stb.

VIII.29: 1H, 2H, 3I, 4I, 5I, 6H, 7H*, 8I, 9H, 10I. *A *higany* szó a *híg* melléknévből és az *arany* szóból kikövetkeztetett *-any* képzőből épül fel, tehát nem szóösszerántással, hanem szóképzéssel keletkezett.

VIII.30: Bűn, szörnyűség, ringatja, ravatal.

VIII.31: a) Szemüveg, mert minden más a korai bibliafordítások során létrehozott szavak; b) gyümölcskosár, mert ez szóösszetétel, a többi pedig képzett szó; c) lajhár, mert a másik két szó a korai grammatikáirók által létrehozott szakszavak; d) beszély, mert ez nem gyökeresedett meg, a többi viszont igen; e) csőr, mert ez szóösszerántással, a többi pedig elvonással jött létre.

VIII.32: a) 1C, 2B, 3A, 4F, 5E, 7D, 8G. Kakukktójás: 6. b) Mert praktikusabb és eredményesebb nemzetközi terminológiát használni.

VIII.34: a) Szóképzés (*kifejezésem, ízletesbb, mesterkéltség, feddtelenség, virúlmány*), szóelvonás (*kellem*), szócsonkítás (*rény*). b) *Ts* helyett *cs*, igekötő egybeírása igével.

VIII.35: Becsár 2, lágyvelejű 1, vetény 2, fogamzatos 3, ázalék 1.

VIII.42: Elavult szavak felújítása: 1, 3, 10; Nyelvjárási szavak köznyelvivé tétele: 7, 8, 9, 12, 13; Idegen szavak fordítása: 4, 5, 14, 15; Idegen szavak magyarítása: 2, 6, 11.

VIII.43: Szóképzés: 1, 12, 14, 15; Szóösszerántás: 2, 7, 13; Szóelvonás: 3, 4, 8, 11; Szóösszetétel: 5, 6, 9, 10.